

راهبردهای امنیتی امام حسن عسکری علیه‌السلام

اصغر افتخاری^۱

علی اکبری^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۰۳/۰۵

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۰۶/۱۵

چکیده

زندگانی ائمه اطهار برای ما شیعیان و بلکه تمامی انسان‌ها باید سرمشق و الگو باشد؛ و این موضوع صرفاً در بحث عبادات و اخلاق نبوده بلکه تمام شئون زندگی فردی و اجتماعی را در بر می‌گیرد. در خصوص مسایل فکری و انتزاعی نیز این موضوع حاکم است.

یکی از موضوعات چالش برانگیز در عصر کنونی، مسئله امنیت، تعاریف امنیت، کارکردها و دیگر مسائل در حوزه‌ی امنیت است. این مقاله در پی آن است که با بررسی سیره امام حسن عسکری علیه‌السلام، راهبردهای امنیتی آن امام بزرگوار را مشخص و معرفی نماید.

سؤال اصلی این پژوهش چنین می‌باشد: «امام حسن عسکری علیه‌السلام با توجه به شرایط عصر امامت خویش، چه راهبردهای اطلاعاتی و امنیتی را اتخاذ فرموده‌اند؟» برای این منظور ابتدا ضمن تعریف واژگان و اصطلاحات ضروری، سعی شده در حد کفایت، ویژگی‌های عصر و زمانه زندگانی امام در چهار بخش سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و قضایی ترسیم گردد؛ زیرا تعیین راهبرد توسط امام، متناسب با شرایط زمانه بوده است. پس از آن به برشماری راهبردهای امام در این بخش‌های چهارگانه اقدام گردیده، در پایان طی یک جدول، این راهبردها (هم‌سنخ با وضعیت زمانه) ترسیم شده است.

این پژوهش از نوع بنیادی- توسعه‌ای و بر اساس روش توصیفی - تحلیلی صورت گرفته برای دستیابی به آنچه در خصوص تحقیق مورد نظر می‌باشد، روش کتابخانه‌ای و فیش‌برداری مورد استفاده قرار گرفته است.

کلید واژه‌ها: امنیت، راهبرد، سیره امام حسن عسکری علیه‌السلام

۱- دانشیار علوم سیاسی دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام)

۲- کارشناس ارشد مطالعات دفاعی استراتژیک - نویسنده مسئول

مقدمه

حکومت جمهوری اسلامی ایران یک حکومت منحصر به فرد در جامعه سیاسی و بین‌الملل کنونی است و دیگر کشورهایی که عنوان اسلامی را یدک می‌کشند، در مبانی فکری و عملکرد، تفاوت اساسی با حکومت جمهوری اسلامی ایران دارند. حکومت در جمهوری اسلامی ایران بر پایه همان دو ثقلی است که پیامبر اسلام صلی... علیه و آله در میان امت به یادگار گذاشت [کتاب خدا و اهل بیت] و فرمود تا زمانی که به این دو تمسک جوید، گمراه نخواهید شد. این دو چراغ هدایت در پیش روی ما قرار دارد و وظیفه ما است که با شناخت بهتر و دقیق‌تر از این دو هدایت‌گر، راه خود را پیش ببریم.

تشکیل حکومت اسلامی هدفی بوده که همه ائمه برای آن تلاش کرده‌اند هرچند موفق به ایجاد آن نشده باشند. حضرت امام بیان می‌فرمایند که حتی دعا‌های وارده از ائمه در راستای آماده کردن مردم به امر تشکیل حکومت بوده است. (امام خمینی، ۱۳۷۲: ج ۱۸ ص ۴۲۲)

در زمانی هم که به دلایل گوناگون امکان تشکیل حکومت اسلامی فراهم نبوده است، حفظ جان شیعیان و تداوم ارتباط تشکیلاتی در اولویت ایشان بوده است. در این خصوص این نکته حایز اهمیت است که قطعاً این رابطه تشکیلاتی و تلاش برای ایجاد حکومت، با مقاومت و مقابله حکومت‌های غاصب وقت همراه بوده است و حکومت وقت تلاش می‌کرده تا از این روابط آگاه شود. بر همین اساس رفتارهای امنیتی و اطلاعاتی توسط ائمه اطهار علیهم‌السلام انجام می‌گرفته، نمونه‌های بسیاری از این رفتارها و دستورات اطلاعاتی و امنیتی در زندگی ائمه قابل احصا می‌باشد.

امام عسکری علیه‌السلام علی‌رغم این که در منطقه‌ای نظامی و تحت کنترل شدید اطلاعاتی دشمن بودند ضمن حفظ روابط تشکیلاتی با شیعیان در راستای هدایت یاران، از جان امام دوازدهم نیز محافظت به عمل می‌آوردند. از سوی دیگر، علی‌رغم این که ایشان در جایگاه حاکمیت و حکومت نبودند، لیکن احساس مسئولیت در قبال جامعه اسلامی و لزوم هدایت جامعه و جلوگیری از انحراف امت اسلامی باعث گردیده که نه تنها در حوزه‌های غیر حکومتی، بلکه بعضاً در برخی امور که مختص حکومت است، از قبیل تأمین امنیت و... موضع‌گیری کرده، ارائه رهنمود نمایند. اکنون این سؤال مطرح است که با توجه به شرایط امنیتی و سیاسی آن دوره، حضرت امام عسکری علیه‌السلام چه رفتارهای اطلاعاتی و امنیتی را انجام داده‌اند و چه مواردی را می‌توان در این حوزه از سیره ایشان برشماری نمود؟ قطعاً شناسایی این موارد می‌تواند برای ما در انجام امور اطلاعاتی و امنیتی راهگشا باشد.

انجام این پژوهش به چند دلیل حائز اهمیت است:

الف) تولید دانش بومی: یکی از مسایلی که طی سالیان اخیر به شدت مورد تأکید مقام معظم رهبری بوده است، تولید دانش بومی و مبتنی بر مفاهیم اسلامی می‌باشد. ایشان در حوزه علوم انسانی به شدت از تبعیت از علوم غربی که ماهیتی اومانیستی و مادی دارد هشدار داده، تأکید بر تبیین این علوم با استفاده از معارف اسلامی داشته‌اند. (آیت... خامنه‌ای، ۱۳۸۵/۸/۱۸)

ب) رفع فقر دانشی در حوزه اطلاعات و امنیت: مسایل اطلاعاتی و امنیتی از مواردی است که ورود در آن مشکل بوده، بنابراین نسبت به برخی علوم، کتاب‌های کمتری در این حوزه توسط نویسندگان کشورمان تألیف شده است. زمانی که این بحث از حوزه کلان و کلی گویی به بحث‌های کاربردی می‌رسد، این فقر دانشی، خود را بیشتر نمایان می‌سازد.

ج) شبیه‌سازی موقعیت و استفاده از اصول مورد تأکید امام: بررسی وضعیت زمانه حاکم بر دوران امام حسن عسکری علیه‌السلام و شاخص سازی از آن دوران می‌تواند کمک مناسبی برای اتخاذ راه کارهای عملیاتی در شرایط مشابه باشد. یعنی مشخص نماییم که آن زمانه دارای چه شرایطی بوده است و با توجه به انتخاب امام در آن موقعیت و با توجه به این که سیره ائمه برای ما شیعیان حکم فرمان و دستور را دارد، ما نیز در شرایط مشابه؛ از رفتار امام الگو بگیریم.

این پژوهش از نوع بنیادی - توسعه‌ای و بر اساس روش توصیفی - تحلیلی صورت می‌گیرد. برای دستیابی به آنچه در خصوص تحقیق مورد نظر می‌باشد روش کتابخانه‌ای و فیش برداری مورد استفاده قرار گرفته است.

هدف اصلی تحقیق، واکاوی، بررسی و تبیین مؤلفه‌ی امنیت در سیره امام حسن عسکری علیه‌السلام می‌باشد. در واقع استخراج و شناسایی راهبردهای امنیتی امام حسن عسکری علیه‌السلام به عنوان مهم‌ترین هدف این تحقیق می‌باشد.

امید است این تحقیق بتواند بخشی از زندگانی آن امام همام را برای ما روشن نموده، سر پلی برای ورود دیگر محققان در زمینه اطلاعاتی و امنیتی، زندگی آن ائمه علیهم السلام باشد و نتایج این تحقیق در اختیار مراکز اطلاعاتی و امنیتی کشور قرار گرفته، اساتید و دانشجویان محترم در این حوزه بتوانند با مراجعه به این متن، برخی خلأهای علمی و دانشی خود را مرتفع سازند.

۱- تعاریف و مفاهیم

۱-۱- سیره

معنای لغوی: سیره مشتق است و از فعل سیر به معنای حرکت کردن و گذر کردن اخذ شده است. «السیره» در لغت به «الطریقه» ترجمه شده است. (ابن منظور، ۱۴۱۴: ج ۴ ص ۳۸۹) سیره در لغت به معنی سلوک و رفتار، شکل و هیئت و حرکت و سفر آمده و در اصطلاح به مفهوم زندگی‌نامه و شرح ماجراهای فرمانروایان و نام‌آوران به کار رفته است. (بلاذری، ۱۳۳۷: ۱) کلمه سیره به معنی شرح زندگی رسول خدا به کار رفته است. (واقدی، ۱۳۶۹: ۲۱).

معنای اصطلاحی: در اصطلاح، سیره، معادل واژه سنت می‌باشد. سنت که در لغت به معنای طریقه و روش است به عنوان یکی از ابزار استنباط احکام اسلامی در فقه است و در اصطلاح عبارت است از «قول» و «فعل» و «تقریر» معصوم، یعنی پیشوایان معصوم سخن و عمل و سکوتشان همه حجت و راهنما است. (مکارم، ۱۳۷۴: ج ۲۴ ص ۲۴)

۱-۲- استراتژی

استراتژی در وهله نخست، بیش از آن که واژه‌ای سیاسی تلقی شود اصطلاحی نظامی به نظر می‌رسد. واژه استراتژی از ریشه یونانی strategema که خود از واژه strategos به معنای ژنرال ارتش مشتق شده است. stratos به معنای ارتش و ago به معنای هدایت است. بنابراین واژه مزبور به معنای هدایت ارتش می‌باشد. (ازغندی و روشندل، ۱۳۸۲: ۵) در فارسی بعضاً واژه رزم آرای و سوق‌الجیشی را در معنای این واژه به کار برده‌اند اما بر اساس قانون برنامه اول پنج ساله توسعه اقتصادی اجتماعی و فرهنگی ج. ا. ا استراتژی معادل و همراه با واژه راهبرد به کار برده شده است. (شهلائی و دیگران، ۱۳۸۸: ۷۵) مفهوم استراتژی در نوع خود دارای معانی و تعاریف متعدد است و تعریف جامع و حتی قریب به اجماعی از استراتژی وجود ندارد. (نوروزی، ۱۳۸۵: ۹۴) در این تحقیق، واژه استراتژی مترادف «راهبرد» به کار رفته است.

۱-۳- امنیت

۱-۳-۱- معنای لغوی: تعاریف مندرج در فرهنگ‌های لغت درباره مفهوم کلی امنیت، بر روی «احساس آزادی از ترس» یا «احساس ایمنی» که ناظر بر امنیت مادی و روانی است تأکید دارد. (ماندل، ۱۳۸۷: ۳۸) این واژه در لغت به معنی بی‌خوفی و امن، بی‌بیمی، در امان بودن (دهخدا، ۱۳۷۷: ج ۳ ص ۳۳۷۶) ایمن شدن (معین، ۱۳۸۴: ۱۴۰) آمده است. واژه امنیت کلمه‌ای عربی است که از مصدر امن، گرفته شده است. امن در اصل آرامش خاطر و آرامش نفس و از بین رفتن بیم و هراس است. (راغب اصفهانی، ۱۳۷۵: ج ۱ ص ۲۰۶)

متضاد خوف و ترس است. (فراهیدی، ۱۴۱۰: ج ۸ ص ۳۸۸) در زبان انگلیسی معادل واژه security که به معنای بی‌هراسی، اطمینان خاطر، ایمنی و در امان بودن ترجمه شده است (آریانپور، ۱۳۸۵: ج ۵ ص ۴۵۸۵) بوزان معنای لغوی امنیت را رهایی از تردید، حفاظت در مقابل خطر و احساس ایمنی برمی‌شمارد. (بوزان، ۱۳۷۸: ۵۲)

۳-۲-۱- معنای اصطلاحی: در خصوص واژه امنیت، تعریفی جامع که مورد قبول همگان باشد وجود ندارد و در مورد این واژه می‌توان به خانواده پرجمعیتی از مفاهیم دست یافت که هر کدام سهمی در شکل‌گیری این مفهوم دارد. (تریف و دیگران، ۱۳۸۱: ۴۴) اما نبود اجماع در تعریف امنیت، نافی اهمیت جایگاه امنیت در زندگی بشر نخواهد بود. به ندرت کسی پیدا می‌شود که منکر اهمیت مسئله امنیت، خواه در سطح فردی یا ملی و بین‌المللی در بین مسایلی که بشر با آن‌ها روبروست، گردد. (بوزان، ۱۳۷۸: ۱۳) امنیت، مفهومی زمینه‌وند به شمار می‌آید که فهم آن بدون درک شرایط و مقتضیات زمانی و مکانی میسر نیست. به همین خاطر شاهد تعدد و تنوع تعاریف ارایه شده از آن در حوزه تخصصی می‌باشیم. (افتخاری، ۱۳۹۰: ۱۷)

امنیت سلبی: وضعیتی که در آن منافع بازیگر یا از سوی دیگران مورد تهدید واقع نشده یا در صورت وجود تهدید احتمالی، امکان مدیریت آن برای بازیگر (هدف) وجود داشته باشد.

امنیت ایجابی: در این تعریف، امنیت وضعیتی است که در آن بین خواسته‌ها و داشته‌ها در یک واحد سیاسی معین، متناسب با ضریب ایدئولوژیک (آن واحد) تعادلی وجود دارد که نزد بازیگران (آن واحد) تولید رضایت می‌نماید. (افتخاری، ۱۳۹۱: ۸۱-۹۰)

ابعاد امنیت: بوزان اعتقاد دارد که امنیت اجتماعات بشری به پنج مقوله نظامی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی تقسیم می‌شود. (بوزان، ۱۳۷۸: ۳۴) تحلیل امنیت در ابعاد مختلف (اقتصادی، فرهنگی و...) این امکان را فراهم می‌سازد تا با دست چین کردن برخی الگوهای مشخص تعامل موجود در یک کلیت، آن را برای مقاصد تحلیلی، به اجزایی کوچک‌تر فرو شکنیم. البته باید توجه داشت که این بخش‌ها همچنان اجزای تفکیک‌ناپذیر یک کل پیچیده به نام امنیت هستند. با بخشی کردن موضوعات، از شمار متغیرهای اثرگذار کاسته شده، دامنه تحقیق به مرزهایی نزدیک می‌شود که آن را مدیریت پذیرتر می‌کند. (بوزان و دیگران، ۱۳۸۶: ۲۵)

۲- شرایط دوره زندگانی امام حسن عسکری علیه‌السلام

«تدوین استراتژی و راهبرد از راه تهیه طرح‌هایی ممکن می‌شود که عوامل مختلف از جمیع علایق، منافع، ابزار، زمان، مکان، محیط داخلی و عملیاتی را به طور دیالکتیک در هم آمیزد. شناسایی دقیق و عینی

این عوامل و برآیند ناشی از آن، بازیگر را قادر می‌سازد تا با به‌کارگیری استعدادهای نهفته، حداکثر مطلوبیت را به نفع خود ایجاد کند» (حمزه‌پور، ۱۳۹۰: ۲۵) اگر امامان را طراحان استراتژی در هر عصری بدانیم باید بگوییم ائمه هدی به تناسب زمان و مقتضیات آن به تعیین استراتژی مناسب اقدام کرده‌اند. به عنوان مثال امام حسن علیه‌السلام بنا به مصلحت الهی اقدام به امضا معاهده با معاویه نمود (آل یاسین، ۱۳۴۸: ۷) و امام حسین علیه‌السلام نیز بنا بر مصلحت الهی به مبارزه مسلحانه با طاغوت زمان پرداخت. در خصوص عصر زندگانی امام عسکری علیه‌السلام نیز باید با تبیین اوضاع و شرایط زمانی و مکانی، راهبردهای اتخاذ شده توسط امام حسن عسکری علیه‌السلام را مورد بررسی قرار دهیم.

۲-۱- ولادت

شیخ مفید در ارشاد بیان می‌دارد: ولادت آن جناب در مدینه در ماه ربیع الآخر سال دویست و سی و دو بود، و در روز جمعه هشتم ماه ربیع‌الاول سال دویست و شصت از دنیا رفت و آن روز بیست و هشت سال از عمر شریفش گذشته بود. (مفید، بی تا: ج ۱ ص ۳۰۱)

۲-۲- انتقال به محله عسکر

در سال ۲۳۴ متوکل خلیفه عباسی اقدام به احضار و انتقال امام هادی علیه‌السلام به شهر سامرا نمود و در همان سفر، امام حسن عسکری علیه‌السلام در حالی که نزدیک به دو سال از تولد مبارک ایشان می‌گذشت، در معیت پدر بزرگوارشان به این شهر هجرت نمودند. (صدر، ۱۴۱۲: ج ۱ ص ۱۶۵)

۲-۳- آغاز امامت

حضرت امام هادی علیه‌السلام در سال ۲۵۴ ه. ق به شهادت رسیدند و این سال آغاز امامت حضرت عسکری علیه‌السلام می‌باشد. البته هر چند مورخان در خصوص سال شهادت امام هادی علیه‌السلام اتفاق نظر دارند اما در مورد ماه و روز شهادت، اختلافاتی وجود دارد (قمی، ۱۳۸۰: ج ۳ ص ۱۸۸۴) بعد از شهادت امام هادی علیه‌السلام در مورد امامت امام حسن عسکری علیه‌السلام اختلاف بین شیعیان رخ داد. حضرت امام حسن عسکری فرمودند: هیچ یک از آباء و اجدادم مانند من گرفتار شک مردم در امامتشان نشده‌اند. (علامه مجلسی، ۱۳۶۳: ج ۱ ص ۲۵) علمای شیعه اوضاع دشوار سیاسی و دوری بیست ساله امام از جمع مردم به دلیل حصر در منطقه نظامی سامرا (طیسی، ۱۳۷۹: ۲۰۱) و تصور امامت فرزند ارشد امام هادی علیه‌السلام به نام محمد که قبل از شهادت امام هادی علیه‌السلام از دنیا رفت. (قمی، ۱۳۸۰: ج ۳ ص ۱۸۹۱) را دو دلیل عمده پدید آمدن این اختلافات برمی‌شمارند.

با این مقدمه تاریخی به تبیین اوضاع و شرایط امنیتی عصر و دوره زندگانی امام حسن عسکری علیه‌السلام در چهار حوزه امنیت، اقتصادی، فرهنگی و قضایی می‌پردازیم.

۴-۲- شرایط امنیتی

در بخش امنیتی، می‌توانیم شرایط امنیتی را از دو منظر بررسی کنیم. اول، وضعیت کلی امنیت در آن عصر و مشکلات امنیتی در این خصوص و دوم، اقدامات امنیتی و اطلاعاتی که به طور خاص توسط حکومت علیه امام حسن عسکری علیه‌السلام و شیعیان انجام می‌شده است.

۱-۴-۲- عدم اقتدار حکومت مرکزی: از نظر امنیتی در دوره امامت امام عسکری، وضعیت چندان مطلوبی نبوده است و حکومت مرکزی در وضعیت عدم ثبات به سر می‌برده است. سلسله عباسیان از سال ۱۳۲ هـ. ق تا سال ۶۵۶ هـ. ق حکومت می‌کردند و مورخان، سال‌های ۲۴۷ هـ. ق تا ۲۶۱ هـ. ق را دوره عدم اقتدار حکومت عباسی و تسلط و نفوذ بیش از حد ترکان، معرفی نموده‌اند. (اسپوزیتو، ۱۳۹۱: ج ۳ ص ۲۷۶) وقوع دو کودتا و کشته شدن دو خلیفه معتز (طبری، ۱۳۷۵: ج ۱۴ ص ۶۲۵۰) و مهتدی توسط ترکان (طبری، ۱۳۷۵: ج ۱۵ ص ۶۳۹۶)، قیام‌های منطقه‌ای و سرکشی از حکومت مرکزی توسط امرا و حاکمان مناطق، قیام‌های ضد حکومت توسط علویان و دیگر افراد که به عنوان نمونه می‌توان به قیام ابن صوفی در مصر (ابن اثیر، ۱۳۷۱: ج ۱۸ ص ۱۰۲) قیام یحیی بن علی در منطقه ری (اصفهانی، ۱۳۳۹: ج ۳ ص ۶۹) قیام علی بن زید در کوفه (طبری، ۱۳۷۵: ج ۱۴ ص ۶۲۸۱) اشاره کرد، فضای متشنج و پراشوبی را ترسیم می‌کند.

در ماه رمضان سال ۲۵۲ بین سپاهیان ترک و حاکم بغداد محمد بن عبدا... بن طاهر در خصوص پرداخت مواجب درگیری رخ داد و موجب کشتار مردم و طرفداران هر دو گروه گردید. (ابن خلدون، ۱۳۶۳: ج ۲ ص ۴۵۱) در رجب همین سال مجدداً درگیری دیگری بین ترکان و مغاربه درگرفت. (ابن خلدون، ۱۳۶۳: ج ۲ ص ۴۵۲) در سال ۲۵۴ بین سپاهیان خراسان و ترکان بغداد به خاطر نحوه پرداخت مواجب و ارزاق و تبعیض بین این دو گروه درگیری رخ داد و مردم نیز در حمایت از سپاه بغداد با سپاه خراسان درگیر شدند و از دو طرف تعدادی کشته شدند. (ابن خلدون، ۱۳۶۳: ج ۲ ص ۴۵۷). عدم توان حکومت مرکزی برای مقابله با یغیانی چون صاحب زنج که بسیاری از شهرها و مناطق نزدیک به حکومت مرکزی از جمله بصره را به آشوب کشانیده بود (طبری، ۱۳۷۵: ج ۱۵ ص ۶۶۱۸) در همین راستا قابل ارزیابی است. حوادثی چون قیام یعقوب لیث، صاحب زنج، و... همه حکایت از عدم اقتدار حکومت مرکزی دارد. از سوی دیگر تهدید رومی‌ها نیز وجود داشته است. در طی سال‌های امامت امام هادی علیه‌السلام جنگ‌های متعددی بین حکومت عباسی و روم اتفاق افتاد که این مسئله در زمان امام عسکری علیه‌السلام نیز به عنوان یک تهدید بالقوه وجود داشته است به طوری که در تاریخ «کامل ابن اثیر» و دیگر منابع نوشته‌اند، در سال‌های ۲۴۰، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۷، ۲۴۸،

۲۴۹، ۲۵۳ هجری، جنگ‌هایی میان قوای اسلام و روم شرقی در گرفته، در خلال آن اسیران طرفین مبادله شده است. (دوانی، ۱۳۷۸: ۱۷۴)

۲-۴-۲- عدم امنیت راه‌ها: یکی از مسایلی که در عصر امام وجود داشته است، وجود افرادی به عنوان راهزن و قاطع الطریق بوده است؛ این افراد را با نام صعالیک می‌شناخته‌اند. صلوک در لغت به معنای فرد فقیر و بی چیزی است که اعتمادی به او نمی‌شود کرد (آدم بی سر و پا و پست) و صعالیک العرب به معنای گرگ‌های عرب (یعنی افراد خون‌ریز و بی رحم همانند گرگ) ترجمه شده است. (ابن منظور، ۱۴۱۴: ج ۱۰ ص ۴۵۶) و در جای دیگر این کلمه به معنای دزدان، فقیران و بینوایان عرب ترجمه شده است. (مهیار، بی تا، ۴۰۶) این‌ها اکثراً یا کسانی بودند که به علت جرایم زیاد از قبایل خود طرد شده، اصطلاحاً به آن‌ها «خلعاء» گفته می‌شد، یا فرزندان کنیزکان سیاهی بودند که عرب از انتساب فرزندان آنان به خود، ننگ داشت. (جعفریان، ۱۳۸۳: ۱۷۳) این افراد اقدام به ربودن و غارت اموال کاروان‌ها می‌نمودند. حکومت مرکزی از تأمین امنیت راه‌ها عاجز بوده و راه‌ها ناامن بود و کتب تاریخی از جمله تاریخ طبری، تاریخ یعقوبی و الکامل موارد زیادی از ناامنی راه‌ها و وجود راهزنان را ذکر می‌کنند.

۳-۴-۲- نظارت و کنترل اطلاعاتی رژیم حاکم بر امام: منزل امام همواره تحت کنترل و بازرسی حکومت وقت بود و یکی از دلایل اصلی این مسئله، قصد حکومت برای از بین بردن امام زمان به عنوان فرزند امام عسکری بوده است. (حسینی همدانی، ۱۳۶۳: ج ۵ ص ۳۹۸) حضرت امام حسن عسکری بعضی از مدت اقامت در سامرا در زندان و بازداشت و برخی از ایام دیگر را در تحت نظارت حکومت بوده‌اند به گونه‌ای که ایشان موظف بودند در هر هفته روزهای دوشنبه و پنجشنبه در دارالخلافه حضور پیدا کنند. (علامه مجلسی، ۱۳۶۴: ۲۱۹) این سخت‌گیری بر امام در تمام دوران زندگانی ایشان وجود داشته، تنها در میزان و نوع سخت‌گیری حکومت بر امام ممکن بود تفاوت‌هایی رخ دهد. امام در زمان سه خلیفه عباسی یعنی معتز، مهتدی و معتمد دورانی را در بازداشت به سر می‌برده است (جعفریان، ۱۳۸۱: ۵۴۲) و حتی در طول بازداشت نیز توسط جاسوسانی در زندان، تحت کنترل بوده است (طبرسی، ۱۳۹۰: ۴۸۸) ضمن این که اغلب اوقات زندان‌بانانی که برای امام گماشته می‌شدند از افراد سخت‌گیر نسبت به امام و شیعیان بودند. (علامه مجلسی، ۱۳۶۴: ۲۱۸ و طبرسی، ۱۳۹۰: ۴۹۵) در خارج از زندان نیز امام توسط جاسوسان، رصد اطلاعاتی می‌شده است. (طوسی، ۱۴۱۹: ۵۷۴)

۴-۴-۲- سعی وافر خلفای عباسی برای انحراف افکار عمومی از امام و از بین بردن شیعه: رفتار و عملکرد خلفای عباسی بر این مسئله دلالت دارد که آن‌ها به هر نحو ممکن در صدد از بین بردن شیعه بودند. سخت‌گیری بر امام و شیعیان، شایعات واهی در خصوص شیعیان و مستمسک قرار دادن این مسایل برای برخورد با شیعه، تحت مراقبت قراردادن امام و جلوگیری از مراد با مردم و... بخشی از این مسایل بوده است. حکومت مرکزی به شدت با شیعیان برخورد می‌کرد و تعداد زیادی از ایشان، توسط طاغوت زمانه به شهادت

رسیدند که به عنوان نمونه می‌توان به بزرگان شیعه از جمله عیسی بن اسماعیل (اصفهانی، ۱۳۳۹: ج ۳ ص ۶۰) علی بن موسی (اصفهانی، ۱۳۳۹: ج ۳ ص ۷۱) ابراهیم بن محمد (اصفهانی، ۱۳۳۹: ج ۳ ص ۶۱) و... اشاره کرد.

۵-۲- وضعیت معیشت و اقتصاد

خلفای عباسی با استفاده از بیت‌المال در انجام امور لهو و لعب و خوش‌گذرانی معروف بودند و بیشتر این مخارج نیز از راه مالیات و خراج از مردم تأمین می‌شد. این مسئله باعث فقر و بدبختی عامه مردم شده بود. وقوع قحطی در مناطق تحت سلطه حکومت مرکزی و عدم توانایی حکومت برای اداره این مسئله بر شدت مشکلات معیشتی مردم می‌افزود. در برخی مناطق، امرا و نمایندگان حکومت مرکزی به جای مدارا با مردم در زمان خشکسالی به افزایش مالیات‌ها می‌پرداختند و همین مسئله باعث نارضایتی از حکومت می‌گردید. (ابن اثیر، ۱۳۷۱: ج ۱۸ ص ۱۲۵) اشعار شعرای عرب در خصوص وضعیت زندگانی و معیشت در دوره عباسیان و به خصوص از زمان متوکل عباسی به بعد مشهور است که در آن‌ها با اشاره به سختی و محنت فراوان مردم و نداشتن قوت زندگی، به خوش‌گذرانی و عیاشی خلفای عباسی اشاره شده است. (قرشی، ۱۳۷۵: ۱۹۹)

۶-۲- وضعیت فرهنگی - اجتماعی

بررسی وضعیت فرهنگی - اجتماعی آن زمان، نشان از فقر فرهنگی و عدم بصیرت مردم و حتی برخی از شیعیان دارد. مردم سطحی‌نگر و فاقد درک صحیح از اوضاع بودند. مشارکت پایین مردم در امور عامه، مشکلات اجتماعی، بزه‌کاری و... بخشی از شرایط آن عصر بوده است.

در زمان امام حسن عسکری علیه‌السلام برخی از فرقه‌های انحرافی به تبلیغ پرداخته، سعی در متقاعد کردن مردم در مورد اعتقادات انحرافی خود داشتند و در این مسیر موفقیت‌هایی نیز به دست آورده بودند. فرقه‌های صوفیه، ثنویه (طبری، ۱۳۷۹: ج ۲ ص ۸۶۸)، مفوضه و غلات (علامه مجلسی، ۱۳۶۳: ج ۳ ص ۲۳۲) از جمله این جریان‌های انحرافی بودند.

خلفای عباسی و گماردگان ایشان به طور علنی به فسق و فجور و فساد و فحشا می‌پرداختند. «اسباس ترک» که از افراد خاص حکومت عباسی بوده به طور علنی به بازی با تخته نرد در مقابل مراجعین به دارالحکومه می‌پرداخته است. (علامه مجلسی، ۱۳۶۴: ۲۱۶) تعدادی از دبیران حکومت عباسی به طور علنی به باده‌گساری و می‌خواری می‌پرداختند. (طبری، ۱۳۷۵: ج ۱۴ ص ۶۲۷۹) زنان بدکاره در شهر سامرا فعالیت می‌کردند و مطربان و رقاصان به طور علنی در معاشر به کار مشغول بودند. (ابن اثیر، ۱۳۷۱: ج ۱۸ ص ۶۶) حاکم موصل به نام «اذکوتکین» اعیان موصل را دعوت کرد. انواع آلات طرب و لهو و لعب را آماده کرد. آشکارا باده نوشید و کارهای زشت را علنی کرد. (ابن اثیر، ۱۳۷۱: ج ۱۸ ص ۱۲۵)

۷-۲- وضعیت قضایی و حقوقی

روایت‌های تاریخی منقول از این دوره حکایت از شکنجه متهمان به بدترین شکل و اجرای احکام قضایی بدون محاکمه متهم و شنیدن دفاعیات وی دارد. مجازات‌های صادره برای افراد (اعم از این که واقعاً مجرم باشند یا خیر) بنا به سلیقه حاکمان و قاضیان بوده، از هیچ قانونی تبعیت نمی‌کرد. برخی از مواردی که در این بخش می‌توان به آن استناد کرد به شرح زیر می‌باشد:

صالح بن وصیف برای مجازات دو تن از دبیران حکومت که اتهام خیانت داشتند، به محتسب دستور داد که به هر کدام پانصد تازیانه بزنند و وقتی جلاد خسته می‌شد، فرد دیگری را مأمور به زدن تازیانه می‌کرد. وقتی که این دو تن نتوانستند این شکنجه‌ها را تحمل کنند و جان دادند، دستور داد جسد یکی از آن‌ها را لای دیوار گذاشتند. (یعنی بدن میت مسلمان را دفن نکردند) (طبری، ۱۳۷۵: ج ۱۴ ص ۶۲۹۲) در این ماجرا نه تنها اموال این دبیران مصادره شد بلکه اموال فرزندان آن‌ها نیز مصادره گشت و حتی نزدیکان و اقوام آن‌ها نیز در خصوص توقیف اموال مورد تهدید واقع شدند. (طبری، ۱۳۷۵: ج ۱۴ ص ۶۲۹۳) معتز-خلیفه عباسی- هنگامی که از توطئه کودتای «مؤید» ولیعهد خود بیمناک شد دستور داد که او را زندانی کنند و برای این که قتل وی مشخص نشود، او را در لحافی که مسموم بود قرار داده، دو سر آن را بستند و مؤید به دلیل استنشاق هوای مسموم، کشته شد. (مسعودی، ۱۳۷۴: ج ۲ ص ۵۷۸)

۸-۲- تبیین اوضاع زمانه توسط امام حسن عسکری علیه‌السلام

در یکی از دعا‌های حضرت امام حسن عسکری علیه‌السلام، زوایایی از وضعیت زمانه شرح داده شده است. (ابن طاووس، ۱۳۷۹: ۱۲۲) مطالبی که از این دعا می‌توان استخراج نمود به شرح زیر است:

- فتنه‌های بسیاری در آن دوران روی داده، امام در تشبیه کثرت این فتنه‌ها، آن زمانه را زمان سرگردانی و حیرت معرفی می‌نماید.

- کسانی بر منصب حکومت دست یازیده‌اند که امین دین نیستند و عیوب آشکار دارند.
- حاکمان به جای تدبیر امور امت، سعی در گسترش فساد و تباهی در شهرها دارند و سیاست‌های آن‌ها باعث از بین رفتن نفوس مردم گشته است.

- اموالی که باید صرف معیشت پیرزنان و کودکان گردد (یعنی در راستای تأمین معیشت عامه و به خصوص ضعیفان جامعه) صرف لهو و لعب می‌گردد.

- اهل ذمه (غیر مسلمین) به عنوان قاضی در بین امت اسلامی قضاوت می‌کنند.
- روسای طوایف اهل فسق هستند و کسانی بر این مناصب تسلط دارند که فاسق هستند.
- هیچ کس به فکر عامه مردم نیست و مردم از گرسنگی و سختی روزگار در حال هلاکت هستند و مؤمنان (شیعیان) در رنج و سختی فراوان به سر می‌برند.

جدول ۱- جمع‌بندی وضعیت در بخش‌های چهارگانه مورد بررسی

حوزه بررسی	شاخص‌ها و نشانه‌ها	وضعیت امنیتی	برآیند نتایج
امنیتی - سیاسی	شورش و قیام‌های مسلحانه علیه حکومت وقوع کودتا علیه حاکمان و قتل آن‌ها توسط فرماندهان نظامی	ناامنی داخلی عدم ثبات سیاسی	نامنی سیاسی - امنیتی - اطلاعاتی
	تهدید از ناحیه دشمنان خارجی (روم و...)	ناامنی خارجی	
	عدم مقبولیت حاکمان در نزد مردم عدم مشارکت دادن مردم در اداره امور	ضعف سرمایه اجتماعی قدرت حاکمه	
	عدم امنیت راه‌ها	ناامنی ارتباطی	
	تحت فشار بودن و تهدید شیعیان از جانب حکومت توطئه‌های مکرر برای قتل امام عسکری	ناامنی نخبگان و شخصیت‌های برجسته	
	قرار دادن جاسوس برای رصد اطلاعاتی امام و شیعیان	ناامنی اطلاعاتی	
معیشت و اقتصاد	عدم سرمایه‌گذاری مولد دولت در امر اقتصاد ورشکستگی به علت پرداخت مالیات‌های سنگین	کاهش رشد اقتصادی ناامنی شغلی	نامنی اقتصادی و معیشتی
	عدم دخالت حکومت مرکزی برای سامان‌دادن به معیشت مردم قحطی و خشکسال	نابسامانی معیشتی ناامنی غذایی	
	مرگ و میر به علت شیوع بیماری‌هایی چون طاعون و وبا عدم امکان تجارت به واسطه عدم امنیت راه‌ها	سطح پایین مبادلات تجاری	
	حیف و میل بیت‌المال و هزینه کرد بیت‌المال در امور فردی و شخصی و بخشش‌های بدون ضابطه	ظهور طبقه نوکیسه و بروز فاصله طبقاتی	
	واگذاری مناصب اجتماعی به افراد دون پایه و بی شخصیت (حاکمانی که فاقد اصالت و شرافت خانوادگی بودند). گسترش فحشا در سطح جامعه توسط حکومت گوشه نشینی نخبگان فرهنگی و عدم توجه به آن‌ها از سوی حکومت و مردم	دوری حاکمان از هنجارهای شرعی الگو شدن افراد فاسد الاخلاق ضعف دانشی اجتماع انزوای نخبگان	
	عدم بصیرت و ساده اندیشی مردم تبلیغات فرقه‌های انحرافی (صوفیه، ثنویه و...)	ضعف دانشی مردم تشتت و چندگانگی فرهنگی وقوع تنش‌های فرهنگی و مذهبی	
قضایی	برخورد فراقانونی و بی ضابطه با مجرمان و متهمان عدم تناسب جرم و مجازات وجود قاضیان فاسد در منصب قضا عدم اجرای حدود الهی مجازات نزدیکان فرد مجرم بدون داشتن نقش موثر در جرم واقع شده	بی قانونی فردیت‌گرایی در امور قضایی تجری مجرمان در انجام محرمات الهی پیگرد افراد بی‌گناه	نامنی قضایی

۳- راهبردهای امام حسن عسکری علیه‌السلام

در این بخش به راهبردها و تاکتیک‌های امام در خصوص مسایل اطلاعاتی- امنیتی می‌پردازیم. این راهبردها متناسب با وضعیت زمانه در دستور کار حضرت قرار گرفته است.

۳-۱- حوزه امنیتی - سیاسی

۳-۱-۱- براندازی نظام حاکم: یکی از مهم‌ترین راهبردهای امنیتی که به صورت غیر اعلامی صورت می‌پذیرفت، سعی و تلاش در راه براندازی نظام غاصب حاکم و تشکیل حکومت اسلامی بود. در طول دوران دویست و پنجاه ساله‌ی زندگی ائمه (علیهم‌السلام) - عمر دوران ظهور ائمه بعد از رحلت پیغمبر تا زمان وفات حضرت عسکری، هر وقت ائمه توانستند و خودشان را آماده کردند تا این که به همان مسیری که پیغمبر پیش‌بینی کرده بود، برگردند. (آیت ... خامنه‌ای: ۱۳۸۴/۱۰/۲۹) یعنی تشکیل حکومت اسلامی و پیاده‌سازی احکام اسلامی در تمام شئون جامعه. این راهبرد در سراسر زندگی امامان شیعه مشاهده می‌شود هرچند ابزار آن متفاوت بوده است. امام خمینی نیز در فرمایش‌های خود یک سیر مشخص در زندگی ائمه که مخالفت با حاکمان غاصب و ستمگر بوده برشماری و عنوان می‌دارند که حتی برخی از قیام‌های شیعیان و علویان با اراده و نظر امام معصوم بوده است اما به دلیل تحت حصر و فشار بودن امام، امکان حمایت علنی از این قیام‌ها توسط امام وجود نداشته، حتی در برخی موارد در ظاهر انتقاداتی نیز توسط ائمه به این قیام‌ها مطرح می‌شده است. (امام خمینی، ۱۳۷۲: ج ۴ ص ۲۲-۲۳) ائمه شیعه و به خصوص امام عسکری علیه‌السلام در راه براندازی حکومت وقت از برخی شیوه‌ها، از قبیل افشاگری، مبارزه منفی، حمایت از جنبش‌های اصیل ضد حکومت، فعالیت زیر زمینی و... استفاده می‌نمودند.

۳-۱-۲- فعال‌سازی منابع قدرت نرم: قدرت نرم عبارت است از: توانایی کسب مطلوب از طریق جاذبه و نه از طریق اجبار یا تطمیع. (نای، ۱۳۸۷: ۲۴) در قدرت نرم، استفاده از اقناع و تسلط بر افکار عمومی به جای استفاده از سازو برگ نظامی و سخت‌افزاری و قدرت و زور فیزیکی، مطرح می‌گردد. در این روش، بدون استفاده از زور، با اتخاذ تدابیر نرم‌افزارانه، اقدام به تأثیرگذاری بر حریف می‌گردد. امام از راهبرد قدرت نرم به طور حداکثری استفاده می‌کردند. در دستور کار قرار دادن اقداماتی چون بخشش، علم، حکمت، انتساب به خاندان پیامبر و از نسل ایشان بودن و... از راه کارهای امام در این بخش بوده است. همین مسئله باعث ایجاد اعتبار و قدرت برای امام گردیده بود. برخی از مؤلفه‌هایی که مؤید این ادعا در ادامه می‌آید:

در شهادت امام هادی علیه‌السلام فرزندان متوکل عباسی که بعضی از آن‌ها، منصب ولیعهدی داشتند، جهت عرض تسلیت در منزل امام بودند، همه مردم به احترام آمدن امام حسن عسکری علیه‌السلام برخاستند (قمی، ۱۳۸۰ ب: ۴۶۹) والی قم که منصوب حکومت عباسی و در نهایت عداوت نسبت به اهل بیت

بود، می‌گوید: من در سامرا ندیدم از سادات علوی کسی مانند حسن بن علی عسکری علیه‌السلام در علم و زهد و ورع و زهدات و وقار و مهابت و عفت و حیا و شرف و قدر و منزلت نزد خلفا، و امرا و سادات و سایر بنی هاشم او را مقدم می‌داشتند پیران، و صغیر و کبیر ایشان تعظیم او می‌نمودند، و همچنین وزرا و امرا و سایر اهل عسکر و اصناف خلق در اعزاز و اکرام او دقیقه‌ای فرو نمی‌گذاشتند. (علامه مجلسی، ۱۳۸۲: ۹۹۱) در نزد افکار عمومی نیز امام از بالاترین جایگاه برخوردار بودند. در روزهایی که امام مجبور به معرفی خود به دارالحکومه بودند، مردم صف می‌کشیدند تا ایشان را زیارت نمایند. (جعفریان، ۱۳۸۱: ۵۴۲) بختیشوع حاذق‌ترین طبیب آن عصر و طبیب مخصوص دربار، خطاب به بهترین شاگرد خود می‌گوید: متوجه باش او [امام عسکری علیه‌السلام] داناترین فرد روی زمین است. (علامه مجلسی، ۱۳۶۴: ۲۲۸) در مراسم تشییع امام، بازارها تعطیل گردید و بنی هاشم و سپاهیان و نویسندگان و سایر مردم، برای تشییع جنازه امام حسن عسکری علیه‌السلام به خانه آن حضرت سرازیر شدند. وضع شهر سامرا آن چنان دگرگون شد که شبیه به قیامت گردید. (قمی، ۱۳۸۰: ۵۰۸)

۳-۱-۳- اشراف اطلاعاتی: یکی از راهبردهایی که می‌توان با توجه به سیره امام، برشماری کرد، حصول اشراف اطلاعاتی است. گزارش وقایع و حوادث مهم، بلافاصله به امام منتقل می‌شده است. برای اثبات این ادعا می‌توان به انعکاس و گزارش های زیر به امام عسکری علیه‌السلام اشاره کرد: گزارش اختلافات بین شیعیان (مسعودی، ۱۳۶۲: ۴۶۳) قصد نگاشتن کتابی در مورد تحریفات قرآن توسط یکی از دانشمندان آن زمان به نام اسحاق کندی (قمی، ۱۳۸۰: ۴۹۲) تردید شیعیان در مورد امامت امام عسکری علیه‌السلام توسط برخی از شیعیان (علامه مجلسی، ۱۳۶۴: ۲۹۶) ابهام آفرینی برخی افراد در خصوص گریبان چاک دادن امام عسکری در تشییع جنازه امام هادی (مسعودی، ۱۳۶۲: ۴۵۶) اینها از مواردی است که به امام گزارش شده، امام بر اساس آخرین اخبار و اطلاعات، تصمیم‌گیری نموده‌اند.

۳-۱-۴- ایجاد شبکه اطلاعاتی: برای دستیابی به اشراف اطلاعاتی، امام شبکه‌ای از منابع اطلاعاتی را ساماندهی نموده بود و این شبکه در سرتاسر مناطق تحت نفوذ حکومت عباسی گسترده شده بود. این شبکه هرچند در ظاهر در امر احکام فقهی و پرداخت خمس فعالیت داشته اما در واقع بسیاری از مأموریت‌های اطلاعاتی حتی عملیاتی را نیز انجام می‌داده است. در خصوص گستره این شبکه باید گفت که تمام قلمرو حکومت اسلامی تحت رصد اطلاعاتی این شبکه قرار داشت. کتب رجالی در هنگام نام بردن از یاران و اصحاب امام، به شهرهای محل سکونت این افراد اشاره کرده، از شهرهایی چون نیشابور، قم، طبرستان، گرگان، بصره، کوفه، بغداد، اهواز و... نام می‌برند. (نک. نجاشی، ۱۴۰۷)

۳-۱-۵- تشکیل سازمان ضدجاسوسی (ضداطلاعاتی - حفاظت اطلاعات): هر سازمان اطلاعاتی ممکن است از درون یا برخی افراد مواجه شود که به دلایل مختلف، بر خلاف اهداف سازمان موجود فعالیت

می‌کنند. برای برخورد با این مسئله لازم است تشکیلاتی امنیتی در درون این سازمان اطلاعاتی وجود داشته باشد تا بتواند نسبت به شناسایی این نقاط تهدید و برطرف کردن آن اقدام نماید. در بررسی اخبار و روایات، مواردی را می‌توان برشمرد که حکایت از وجود این سامانه ضد اطلاعاتی دارد، از جمله طرد و لعن فردی به نام ابن هلال که ادعای نیابت و وکالت از امام را داشت. (علامه مجلسی، ۱۳۶۴: ۲۷۶) و نپذیرفتن یکی از وکلا به نام احمد بن اسحاق اشعری و متنبه ساختن او به دلیل رفتاری که خلاف منویات امام انجام داده بود. (علامه مجلسی، ۱۳۶۴: ۲۸۲)

۱-۳-۱- تأمین امنیت ارتباطی: با توجه به اهمیتی که امنیت راه‌ها و جاده‌های درون و برون شهری داشته است امام تأکید فراوان بر حفظ امنیت این راه‌ها داشته، با هرگونه اقدام مشروعی که منجر به کاهش ناامنی در راه‌ها گردد موافقت می‌فرمایند. امام اعلام می‌دارد باید با راهزن و قاطع الطریق و برهم زننده امنیت عمومی، با شدیدترین مجازات که قتل است برخورد شود تا این حکم سنگین بتواند مانع از روی آوردن افراد به این اقدام و از سوی دیگر از بین برنده افرادی باشد که دست به این اقدام می‌زنند. (کلینی، ۱۳۶۲: ج ۷ ص ۲۹۷) همچنین امام جواز پرداخت اجرت به افرادی که با عقد قرارداد به عنوان محافظ، وظیفه سالم گذراندن کاروان‌ها در مسیرهای خطرناک را داشته‌اند، صادر فرموده‌اند (شیخ صدوق، ۱۳۶۷: ج ۲ ص ۳۳۲)

۳-۲- حوزه فرهنگی - اجتماعی

۱-۳-۲- راه‌اندازی نهضت نرم‌افزاری و علم‌آموزی: یکی از مواردی که امام حسن عسکری علیه‌السلام تأکید فراوانی بر آن داشته‌اند ارتقاء سطح علمی و دانش شیعیان بوده است. این مسئله در راستای افزایش بصیرت دینی و جلوگیری از سقوط یاران امام در شبهات و از سوی دیگر غلبه علمی بر مخالفان و ایجاد تمایل در دل ایشان برای حرکت به سمت اردوگاه حق بوده است.

امام از علم و دانش به عنوان یک سلاح در برابر دشمنان نام می‌برند. این مسئله که می‌توان آن را تعبیر به نهضت نرم‌افزاری کرد به انحاء مختلف توسط امام پیگیری می‌شده است. از جمله می‌توان به آموزش معارف اسلامی به شیعیان توسط امام، گماردن افرادی برای رفع شبهات دینی شیعیان در شهرهای مختلف (طبرسی، بی تا: ج ۱ ص ۱۶) روایاتی در اجر و ثواب کار علمی و تعلیم برادران دینی (طبرسی، بی تا: ج ۱ ص ۱۲) که می‌توانست محرکی برای شیعیان برای گام گذاشتن در این مسیر باشد، اشاره کرد.

۲-۳-۲- مقابله با فرقه‌های انحرافی: با توجه به وجود و تبلیغات گروه‌های انحرافی از قبیل مفوضه، غلات، صوفیه، ثنویه و... امام یکی از راهبردهای خود را مقابله با این تبلیغات و افشای اهداف این فرقه‌ها و نیز باطل کردن استدلال‌های این گروه‌ها قرار داده بودند. به عنوان نمونه به دو مورد اشاره می‌گردد:

شخصی به نام «کامل ابن ابراهیم مدنی» از طرف مفوضه به نزد امام حسن عسکری علیه‌السلام رفت و تصور می‌کرد که تنها ادعای او ادعای صحیح است و هرکس هم عقیده با او باشد به بهشت خواهد رفت. امام حسن عسکری علیه‌السلام به فرزند خود فرمودند که پاسخ آن فرد را بدهد و وجود مقدس امام زمان ضمن بیان استدلال خود، بطالن عقاید مفوضه را ثابت فرمودند. (علامه مجلسی، ۱۳۶۳: ج ۳ ص ۲۴۷)

یکی از شیعیان برای امام عسکری علیه‌السلام نامه نوشت و برخی اعتقادات علی بن حَسَكَةَ وَ الْقَاسِمُ بْنُ یَقْطِیْنِ الْقُمِّیَّانِ [از سران و مبلغین اصلی مکتب غالیان «غلو کنندگان»] را شرح داد و درخواست کرد امام در این مورد شیعیان را راهنمایی فرمایند. امام در پاسخ مکتوب فرمودند: «این مطالبی که این‌ها می‌گویند از دین ما (اسلام و تشیع واقعی) نیست. از آن‌ها فاصله بگیر.» (علامه مجلسی، ۱۳۶۳: ج ۳ ص ۲۳۱)

۳-۲-۳- پشتیبانی از جامعه اسلامی و دفاع از کیان اسلام: هرچند امام با حکومت مخالف بوده است اما در هنگام مواجهه جبهه اسلام و کفر و زمانی که جامعه اسلامی در خصوص حقانیت دین اسلام دچار ابهام می‌گشته است وارد صحنه شده، حقانیت اسلام را آشکار می‌ساخته است. حتی اگر درخواست ورود امام به ماجرا از ناحیه دولت حاکم بر بلاد اسلامی باشد که از نظر امام مشروعیت نداشته باشد. البته نوع رفتار امام به گونه‌ای بوده است که مردم متوجه دفاع ایشان از اصل اسلام می‌گشته‌اند. زمانی که یک راهب مسیحی، در هنگام خشکسالی دعا کرد و باران بارید و نزدیک بود که مردم به مسیحیت بگروند؛ خلیفه عباسی از امام که در آن زمان در بازداشت به سر می‌برد درخواست کرد که وارد شده، حقیقت را روشن سازند. امام با فراخوان عمومی مردم، اعلام کرد راهب با در دست داشتن استخوانی از یکی از پیامبران موفق به این کار شده، وقتی غلام امام استخوان را از دست راهب گرفت، دیگر دعای راهب اثری نداشت. (علامه مجلسی، ۱۳۶۴: ۲۳۶-۲۳۷) و تردید و شبهه مسلمانان در خصوص حقانیت اسلام را برطرف ساخت.

۳-۲-۴- حفظ وحدت جامعه: یکی از مهم‌ترین راهبردهای مورد تأکید امام، حفظ وحدت در جامعه اسلامی (علی رغم وجود اختلافات عقیدتی) می‌باشد. امام تأکید دارند که شیعه باید با رفتار خود ضامن حفظ وحدت باشد. حضرت بهانه قرار دادن اختلاف مذهبی برای ایجاد اختلاف در جامعه را ممنوع کرده، اظهار می‌دارد که شما با روش و منش خود، دیگران را متوجه حق بودن خود کنید و از اختلاف انگیزی و گوشه نشینی پرهیز نمایید. (علامه مجلسی، ۱۳۶۴ ب: ۳۱۸)

۳-۲-۵- صیانت از امنیت فکری جامعه: اسحاق کندی فیلسوف عراق در زمان خود شروع به نوشتن کتابی در باره تناقض قرآن کرد ولی امام با اطلاع از این ماجرا با تدبیر خود وی را از این اقدام منصرف ساخت. (علامه مجلسی، ۱۳۶۴: ۲۷۰-۲۷۱) وقوع برخی موارد فکری و فلسفی که برای عامه مردم قابل هضم نبود در اعصار گذشته باعث بروز درگیری‌های شدید و قتل و خونریزی شده بود. مواردی چون حادثه یا قدیم بودن قرآن، مخلوق بودن قرآن و... امام در این مسئله با توجه به جایگاه علمی اسحاق کندی، او را

قبل از انتشار تألیف خود در خصوص قرآن، به علم واقعی آگاهی داده، از انتشار این کتاب جلوگیری به عمل آوردند. چه بسا کسانی که با بارش باران در پی دعای راهب نصرانی، تمایل به دین مسیح پیدا کرده بودند در مواجهه با چنین مسئله عقلی و فکری، قرآن را کنار می‌گذاشتند.

۳-۳- حوزه قضایی

وقتی که امام علی النقی علیه‌السلام به شهادت رسیدند، امام حسن عسکری علیه‌السلام به غسل و تدفین پدر مشغول شدند. در این میان، خادمان از فرصت استفاده کرده، مقداری از اشیاء از قبیل لباس، درهم و غیره را برداشتند. امام افرادی که احتمال دست داشتن در آن مسئله را دارند مورد بازپرسی قرار دادند و از ایشان اقرار گرفتند. (راوندی، ۱۳۷۸: ۳۳۲) ممکن بود در صورتی که بدون بازپرسی، این افراد توسط امام (با توجه به علم امامت) مجازات می‌شدند، بعداً بگویند که ما خلافی نکرده بودیم و امام به علت پیدا نکردن دزد بدون علت ما را تنبیه و مجازات نمودند ولی امام مراحل بازجویی و اقرار متهمان را در دستور کار خود قرار دادند.

از دیگر راهبردهای امام، ممانعت از مراجعه شیعیان به دستگاه و سامانه قضایی فاسد حکومت عباسی و دعوت به مصالحه شیعیان با یکدیگر یا در صورت لزوم، حکمیت و قضاوت علمای شیعه در این گونه مسایل بوده است. از جمله در ماجرای دو برادر هاشمی که باهم اختلاف داشتند (علامه مجلسی، ۱۳۶۴: ۲۱۶) و در ماجرای که یکی از عمال حکومت، باغ یکی از مسلمین را غصب کرده بود و امام دستور دادند که شاکی مستقیماً با متشاکی صحبت کرده، او را انذار دهد که در این مورد نیز شاکی موفق به دریافت حق خود گردید. (علامه مجلسی، ۱۳۶۴: ۲۴۷)

امام حسن عسکری علیه‌السلام در کنار تدابیر و راهبردهایی که ذکر شد، بر امر قضاوت بر مبنای قانون الهی تأکید داشته‌اند و شخصاً در این ماجرا ورود پیدا کرده، در اختلافات شیعیان به قضاوت پرداخته‌اند. شیعیان با توجه به عدم دسترسی به امام، از طریق نامه نگاری و طرح مورد اختلاف، از امام تقاضا می‌کردند که با دستور خود، موضوع را فیصله دهند و امام نیز به عنوان فرد صالح شایسته قضاوت، بر اساس موازین شرع مقدس اسلام، به صدور حکم در این موارد می‌پرداخت. (شیخ صدوق، ۱۳۶۷: ج ۴ ص ۹۳)

۳-۴- حوزه اقتصادی

۳-۴-۱- تأمین معیشت اعضای گروه: در زمان امامت امام عسکری و پس از یک دوره سختی و تنگی برای شیعه به خصوص در دوره متوکل، این امکان برای امام فراهم آمد که از نظر اقتصادی به شیعیان کمک نموده، معیشت ایشان را تأمین نماید حتی بنا بر برخی اقوال ظاهراً یک مستمری دائمی برای شیعیان

پرداخت می‌گردیده است. (علامه مجلسی، ۱۳۷۸: ۶۱۹) امام حتی دستور می‌دهند که صدقه و زکات شیعیان تنها در بین شیعیان توزیع شود (گروه حدیث پژوهشکده باقرالعلوم، ۱۳۸۹: ۲۴۹)

۲-۴-۳- تعیین میزان حداقل سطح رفاه: بر اساس عملکرد امام و روایات رسیده، می‌توان بیان نمود که امام حداقل شرایط رفاهی را داشتن مرکب، پوشاک، غذای مناسب، نداشتن قرض و امکان پس‌انداز برای موارد ضروری می‌دانند. (علامه مجلسی، ۱۳۶۴: ۲۴۲) و (راوندی، ۱۳۷۸: ۳۳۳)

۳-۴-۳- تأمین امنیت شغلی: از سوی دیگر امنیت شغلی افراد باید حفظ شود و کسی حق ندارد در راستای رسیدن به منافع شخصی، منافع اقتصادی دیگران را از بین ببرد. شیخ صدوق دو روایت در این خصوص نقل می‌کند. یکی در مورد تغییر مسیر نهری است که آسیابی را به گردش در می‌آورد و دیگری در مورد حفر قناتی در کنار چاه یکی از شیعیان است که در هر دو مورد امام با توجه به آسیب رسیدن به منافع دیگران، این اقدامات را نفی می‌نماید. (شیخ صدوق، ۱۳۶۷: ج ۴ ص ۳۲۳)

۴-۴-۳- مشارکت عمومی در رفع فقر و گرسنگی: نقل است که یکی از شیعیان از امام سؤال کرد که چرا حق سبحانه و تعالی روزه را واجب کرده است؟ آن حضرت پاسخ دادند فرض گردانید حق سبحانه و تعالی روزه را تا بیاید غنی احساس گرسنگی را و رحم و عطا کند بر فقیر. (اربلی، ۱۳۸۲: ج ۳ ص ۲۷۳) امام در بیان فلسفه حکم روزه بیان می‌دارد که حکمت این است که افراد غنی و ثروتمند، با گرسنگی فقیران و درد مسکینان آشنا شوند و بر این اساس به فقرا کمک نمایند. در چنین شرایطی با توزیع مناسب ثروت و حمایت از افراد مستضعف، جامعه به سطح بالاتری از رفاه دست خواهد یافت.

در روایت دیگری یکی از شیعیان به نام ابو هاشم گوید: از حضرت عسکری شنیدم می‌فرمود: «در بهشت دری هست که او را باب معروف می‌گویند، و جز اهل برّ و احسان کسی از آن وارد نمی‌گردد». من خداوند را سپاسگزاری کردم و از اینکه برای برآوردن حاجت‌های مردم خود را به تکلیف و مشقت می‌اندام خوشحال شدم. امام علیه‌السلام متوجه من شد و فرمود: «آری من از حالات تو اطلاع دارم، و کسانی که در دنیا اهل معروف و برّ و احسان هستند اینان در آخرت هم از محسنین خواهند بود.» (طبرسی، ۱۳۹۰: ۴۹۳) در این روایت، امام، کسانی که جهت رفع حاجات مردم تلاش می‌کنند، مورد تفقد و تشویق قرار داده، اعلام می‌دارند چنین کسانی که در راستای رفع نیازهای مردم جامعه تلاش می‌کنند در واقع در راه رضای الهی گام برداشته‌اند.

۵-۴-۳- سرمایه‌گذاری، اشتغال‌زایی و ترویج معاملات غیر ربوی و پرهیز از اسراف: امام در موارد مختلف به افراد کمک کرده، ایشان را برای ایجاد کار تشویق نموده است. اشتغال‌زایی و دوری از بیکاری از مواردی بوده که رفتار امام بیانگر اهمیت آن می‌باشد. ایشان از رباخواری منع فرموده و بر بیع و تجارت سالم تأکید ورزیده‌اند. (علامه مجلسی، ۱۳۶۴: ۲۲۶) همچنین امام با تأکید بر میانه روی از اسراف منع فرموده‌اند. (علامه مجلسی، ۱۳۶۴: ۲۵۳)

جدول ۲- جمع‌بندی راهبردهای امام در مواجهه با شرایط موجود

حوزه بررسی	راهبردها و تاکتیک‌های امام	نتایج حاصله	برآیند نهایی
امنیتی - سیاسی	براندازی نظام حاکم و تشکیل حکومت اسلامی (به‌عنوان راهبرد اصلی در صورت تحقق شرایط)	ایجاد ثبات سیاست تأمین امنیت داخلی و امنیت خارجی و رفع چالش‌های اساسی با توجه به در اختیار داشتن حکومت و ابزارهای حاکمیت	ایجاد امنیت سیاسی - امنیتی پایدار
	حفظ وجود	حفظ نخبگان	
	فعال سازی منابع قدرت نرم	بالا بردن هزینه برای حریف در صورت اقدام	
	اشراف اطلاعاتی ایجاد سامانه و شبکه اطلاعاتی ایجاد سامانه و تشکیلات ضد جاسوسی (ضد اطلاعاتی - حفاظت اطلاعاتی) نهی از اقدامات خودسرانه	امنیت اطلاعاتی	
اقتصادی	تأمین معیشت اعضای گروه	ایجاد امنیت ارتباطی	ایجاد امنیت اقتصادی
	تعیین میزان حداقل سطح رفاه	بسامانی معیشتی	
	تأمین امنیت شغلی	امنیت شغلی	
	اشتغال زایی و ترویج معاملات غیر ربوی	جلوگیری از بروز فاصله طبقاتی	
	توجه دادن جامعه به موضوع فقر و گرسنگی	مقابله با عدم سرمایه گذاری توسط حکومت	
	سرمایه گذاری	مقابله با ظهور اشراف گرایی در جامعه	
فرهنگی اجتماعی	دعوت به تجارت و مسافرت	افزایش مبادلات و رشد اقتصادی	استقرار امنیت فرهنگی و اجتماعی
	نهضت نرم‌افزاری و علم آموزی پشتیبانی از جامعه اسلامی و دفاع از کبان اسلام صیانت از امنیت فکری جامعه مقابله با فرق انحرافی حفظ وحدت جامعه	بالا رفتن سطح دانشی مردم - خارج کردن نخبگان از انزوا و الگو شدن دانشمندان جلوگیری از تشتت فرهنگی در جامعه	
قضایی	تاکید بر استقرار اصل برائت	ممانعت از پیگیری افراد بی‌گناه به بهانه‌های واهی	استقرار امنیت قضایی
	قانون گرایی به جای فرد گرایی	مقابله با بی قانونی قوه حاکمه	
	مبنا قرار گرفتن دستورات شرع مقدس	جلوگیری از تجری مجرمان در انجام محرمات الهی	
	نهی از مراجعه به دستگاه قضایی حکومت طاغوت تصدی امر قضا توسط قاضیان صالح	مقابله با فساد دستگاه قضایی	

جمع‌بندی

امنیت در دیدگاه امام عسکری علیه‌السلام موضوعی تک‌بعدی نبوده بلکه ابعاد مختلف سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و... دارد. هر کدام از این ابعاد دارای زیرمجموعه‌ها و راهبردهای خرد و جزئی برای وصول به امنیت در آن حوزه است و مجموع این موارد، جامعه را به سطح مطلوبی از امنیت رهنمون می‌سازد که در آن از ناامنی خبری نخواهد بود.

ابزار نرم کسب قدرت و امنیت (قدرت نرم) دارای اولویت در راهبرد امنیتی امام می‌باشد. سیاست آگاه‌سازی، اقتناع، احترام و ارزش اجتماعی و... با در پیش گرفتن مواردی چون بخشش، جود، دانش و... مورد تأکید امام بوده است. مواردی که امام از سیاست سخت‌افزاری، از قبیل دستور به حذف فیزیکی افراد معاند استفاده کرده باشند بسیار محدود و انگشت شمار است. ایشان حتی در مورد فرقه‌های انحرافی زمان خویش، استدلال و منطق را بهترین راه کار برای برخورد معرفی می‌نمایند.

کار تشکیلاتی و مطابق نظر رهبر جامعه و پرهیز از هرگونه اقدام خودسرانه از موارد دیگری است که مورد تأکید امام بوده است

در زمانی که جامعه اسلامی از ناحیه دشمنان خارجی اعم از دشمن ظاهری با ابزار سخت (مانند حکومت روم) یا دشمن با ابزار نرم (دیگر مذاهب تحریف شده از قبیل مسیحیت و...) مورد تهدید است، حفظ وحدت جامعه و دوری از منازعات مذهبی بین فرقه‌های اسلامی (شیعه و سنی) در عین مخالفت با فرقه‌هایی که از اساس با آیین اسلام ناسازگار هستند (از قبیل ثنویه یا غلات و...) از راهبردهای مورد تأکید امام بوده است.

تاکتیک‌ها و راه کارهای مورد استفاده امام صبغه اطلاعاتی و پنهان‌کاری قوی داشته، بسیاری از امور به صورت مخفی و به دور از چشم دستگاه اطلاعاتی حکومت طاغوت (سازمان اطلاعاتی حریف) صورت می‌پذیرفته است.

کتابنامه

- آریانپور، منوچهر (۱۳۸۵.ش)، *فرهنگ جامع شناسی جلدی پیشرو آریانپور (انگلیسی - فارسی)*، تهران، جهان رایانه، چاپ ششم.
- آل یاسین، شیخ راضی، (۱۳۴۸.ش) *صلح امام حسن علیه‌السلام*، ترجمه آیت الله سید علی خامنه‌ای، تهران، نشر آسیا.
- ابن اثیر، عزالدین علی، (۱۳۷۱.ش)، *الکامل (تاریخ بزرگ اسلام و ایران)*، ترجمه ابوالقاسم حالت و عباس خلیلی، تهران، مؤسسه مطبوعاتی علمی.
- ابن خلدون، عبدالرحمن، (۱۳۶۳.ه.ش) *العبر (تاریخ ابن خلدون)*، ترجمه عبدالمحمد آیتی، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، چاپ اول.
- ابن طاووس، سید رضی الدین علی بن موسی بن جعفر، (۱۳۷۹.ش) *مهج الدعوات و منهج العبادات*، ترجمه محمد تقی طوسی، تهران، نشر رایحه.
- ابن منظور، (۱۴۱۴.ق)، *لسان العرب*، بیروت، انتشارات دار صادر، چاپ سوم.
- اربلی، محدث (۱۳۸۲.ش) *کشف الغمه فی معرفه الائمه*، ترجمه و شرح علی بن حسین زواره‌ای، تهران، نشر اسلامی، چاپ سوم.
- ازغندی، علیرضا؛ روشندل، جلال، (۱۳۸۲.ش)، *مسائل نظامی و استراتژیک معاصر*، تهران، انتشارات سمت، چاپ پنجم.
- اسپوزیتو، جان ال. (۱۳۹۱.ش)، *دایره‌المعارف جهان نوین اسلام*، ترجمه گروه همکاران، تهران، نشر کنگره و نشر کتاب مرجع.
- اصفهانی، ابوالفرج، (۱۳۳۹.ش) *فرزندان ابوطالب (ترجمه مقاتل الطالبیین)*، ترجمه جواد فاضل، تهران، کتاب‌فروشی علی اکبر علمی.
- افتخاری، اصغر، (۱۳۹۰.ش)، *معنا و مفهوم امنیت نرم در گفتمان اسلامی درآمدی بر نظریه دفاع الهی*، در: مجموعه مقالات همایش امنیت نرم در ج.ا.ا، جلد اول، تهران، دانشکده امام هادی علیه‌السلام دانشگاه جامع امام حسین علیه‌السلام.
- افتخاری، اصغر، (۱۳۹۱.ش)، *امنیت*، تهران، دانشگاه امام صادق علیه‌السلام.
- بوزان، باری، (۱۳۷۸.ش) *مردم، دولت‌ها و هراس*، ترجمه پژوهشکده مطالعات راهبردی، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی.

بوزان‌باری؛ الی ویور؛ پاپ دووید، (۱۳۸۶.ه.ش)، چارچوبی برای تحلیل امنیت، ترجمه علیرضا طیب، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی.

بلاذری، احمد بن یحیی، (۱۳۳۷.ش)، فتوح البلدان، ترجمه محمد توکل، تهران، نشر نقره.
 تریف، تری، استوارت کرافت، لوسی جیمز، پاتریک مورگان، (۱۳۸۱.ه.ش) روابط بین‌الملل و مطالعات امنیت ملی، در: مراحل بنیادین اندیشه در مطالعات امنیت ملی، گردآوری و ترجمه دکتر اصغر افتخاری، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی.

جعفریان، رسول، (۱۳۸۱.ه.ش) حیات فکری و سیاسی ائمه، قم، انتشارات انصاریان، چاپ ششم.
 جعفریان، رسول (۱۳۸۳.ه.ش) سیره رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم، قم، انتشارات دلیل ما، چاپ سوم.

حسینی همدانی، سید محمد، (۱۳۶۳.ه.ش) درخشان پرتوی از اصول کافی، قم، چاپخانه علمیه قم.
 حمزه پور، علی (۱۳۹۰.ه.ش) راهبردهای امنیتی سیاست خارجی ج.ا.ا، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه.

خامنه‌ای، سیدعلی، (بی تا)، حدیث ولایت (مجموعه بیانات مقام معظم رهبری)، تهران، موسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی (دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله خامنه‌ای).
 خمینی، روح‌الله، (۱۳۷۲.ه.ش)، صحیفه امام، قم، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
 دوانی، علی (۱۳۷۸.ه.ش) مقدمه مترجم، در: مهدی موعود (ترجمه جلد سیزدهم بحارالانوار)، تهران، انتشارات اسلامی، چاپ بیست و هشتم.

دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷.ه.ش) لغتنامه دهخدا، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
 راغب اصفهانی، حسین بن محمد، (۱۳۷۵.ه.ش) المفردات فی غریب القرآن، ترجمه سید غلامرضا خسروی حسینی، تهران، انتشارات مرتضوی، چاپ دوم.

راوندی، شیخ قطب الدین (۱۳۷۸.ه.ش) جلوه‌های اعجاز معصومین علیهم السلام (ترجمه کتاب الخرائج و الجرائح)، مترجم غلام حسن محرمی، قم، جامعه مدرسین، چاپ دوم.
 شهلائی، ناصر؛ مهرنیا، احمد؛ ولیوند زمانی، حسین (۱۳۸۸.ه.ش) نظریه‌های راهبردی، تهران، دافوس آجا.

صدر، سید محمد، (۱۴۱۲.ق)، تاریخ الغیبه، بیروت، دارالتعارف.
 صدوق (ابن بابویه معروف به شیخ صدوق) (۱۳۶۷.ه.ش) من لا یحضره الفقیه، ترجمه علی اکبر غفاری، تهران، نشر صدوق.

- طبرسی، امین الاسلام، (۱۳۹۰ه.ق) *زندگانی چهارده معصوم علیهم السلام* (ترجمه کتاب اعلام الوری باعلام الهدی)، ترجمه عزیزالله عطاردی، تهران، انتشارات اسلامییه .
- طبرسی، (ابو منصور) احمد بن علی، (بی تا)، *الاحتجاج علی أهل اللجاج*، ترجمه نظام‌الدین احمد غفاری مازندرانی، تهران، نشر مرتضوی.
- طبری. محمد بن جریر، (۱۳۷۵ه.ش) *تاریخ طبری*، ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران، انتشارات اساطیر، چاپ پنجم.
- طبری، محمدجواد (۱۳۷۹ه.ش)، *با خورشید سامرا*، ترجمه عباس جلالی، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.
- طوسی، ابن حمزه، (۱۴۱۹ه.ق)، *التائب فی المناقب*، قم، انتشارات انصاریان، چاپ سوم.
- فراهیدی، خلیل بن احمد، (۱۴۱۰ه.ق)، *کتاب العین*، قم، انتشارات هجرت، چاپ دوم.
- قرشی، باقر شریف (۱۳۷۵ه.ش) *زندگانی امام حسن عسکری علیه السلام*، مترجم سید حسن اسلامی، قم، جامعه مدرسین، چاپ چهارم.
- قمی، شیخ عباس، (۱۳۸۰ه.ش) *منتهی الآمال*، قم، انتشارات هجرت، چاپ چهاردهم.
- قمی، شیخ عباس، (۱۳۸۰ ب) *نگاهی بر زندگی چهارده معصوم (ترجمه الأنوار البهیه)*، مترجم محمد محمدی اشتهاردی، قم، نشر ناصر، چاپ سوم.
- کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق (۱۳۶۲ه.ش) *الکافی*، تهران، اسلامییه، چاپ دوم.
- گروه حدیث پژوهشکده باقرالعلوم، (۱۳۸۹ه.ش) *فرهنگ جامع سخنان امام حسن عسکری علیه السلام*، شرکت چاپ و نشر بین‌الملل، قم.
- ماندل، رابرت، (۱۳۸۷) *چهره متغیر امنیت ملی*، ترجمه پژوهشکده مطالعات راهبردی، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی، چاپ سوم.
- مجلسی، محمد باقر (۱۳۶۳ه.ش)، *بخش امامت (جلد هفتم بحار الانوار)*، ترجمه موسی خسروی؛ تهران، انتشارات اسلامییه، چاپ دوم.
- مجلسی، محمد باقر (۱۳۶۴ه.ش)، *زندگانی حضرت جواد و عسکریین علیهم السلام (جلد دوازدهم بحار الانوار)* ترجمه موسی خسروی؛ تهران، انتشارات اسلامییه، چاپ دوم
- مجلسی، محمد باقر (۱۳۶۴ ب)، *مواعظ امامان (ترجمه جلد هفدهم بحار الانوار)* ترجمه موسی خسروی؛ تهران، انتشارات اسلامییه، چاپ اول.
- مجلسی، محمد باقر (۱۳۷۸ه.ش) *مهدی موعود (ترجمه جلد سیزدهم بحار الانوار)*، مترجم علی دوانی، تهران، انتشارات اسلامییه، چاپ بیست و هشتم.

- مجلسی، محمد باقر، (۱۳۸۲ه.ش) *جلاء العیون*، قم، نشر سرور، چاپ نهم.
- مسعودی، علی بن حسین، (۱۳۶۲ه.ش) *اثبات الوصیة لعلی ابن ابی طالب*، ترجمه محمدجواد نجفی، تهران، انتشارات اسلامیة، چاپ دوم.
- مسعودی، أبو الحسن علی بن الحسین (۱۳۷۴ه.ش) *مروج الذهب و معادن الجواهر*، ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ پنجم .
- معین، محمد (۱۳۸۴ ه.ش) *فرهنگ فارسی (یک جلدی کامل)*، تهران، انتشارات ساحل، چاپ دوم.
- مفید، (بی تا)، *الإرثاد فی معرفة حجج الله علی العباد*، ترجمه سید هاشم رسولی محلاتی، تهران، نشر اسلامیة، چاپ دوم.
- مکارم شیرازی. ناصر، (۱۳۷۴ ه.ش)، *تفسیر نمونه*، تهران، دارالکتب الاسلامیة.
- مهیاری، رضا (بی تا) *فرهنگ ابجدی عربی - فارسی (ترجمه المنجد الابجدی)*، بیجا.
- نای، جوزف اس (۱۳۸۷ ه.ش) *قدرت نرم (بزارهای موفقیت در سیاست بین الملل)*، ترجمه سید محسن روحانی، مهدی ذوالفقاری، تهران، دانشگاه امام صادق علیه السلام، چاپ دوم.
- نجاشی، احمد بن علی، (۱۴۰۷ه.ق) *رجال النجاشی*، قم، جامعه مدرسین.
- نوروزی، محمد تقی (۱۳۸۵ه.ش) *فرهنگ دفاعی - امنیتی*، تهران، نشر سنا.
- واقدی، محمد بن عمر (۱۳۶۹ه.ش)، *مغازی تاریخ جنگ‌های پیامبر(ص)*، ترجمه محمود مهدوی دامغانی، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، چاپ دوم.

